

พระบรมรูปยุคแรก

ของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในประเทศไทย

ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ผู้เขียน: ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์

ชื่อบทความ: พระบรมรูปยุคแรก

ของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในประเทศไทย

ที่มา: วัฒนธรรม (ฉบับเดือน เมษายน ๒๕๓๗) : ๑๔๐-๑๕๐

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบรมรูปยุคแรก ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประเทศไทย

ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์

การสร้างพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันจริงนั้น เริ่มปรากฏเมื่อมีการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้าประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๔

ขณะนั้นได้มีการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสนธิสัญญาระหว่างไทยกับประเทศยุโรปหลายประเทศ และมีการอัญเชิญพระราชาเสนาและเครื่องราชบรรณาการแลกเปลี่ยนกัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับเครื่องราชบรรณาการจากต่างประเทศด้วยเช่นกัน และหนึ่งในบรรดาเครื่องราชบรรณาการนั้นก็มิพระบรมรูปของพระเจ้าแผ่นดินหรือประมุขของประเทศต่าง ๆ ด้วย เช่น พระบรมรูปของสมเด็จพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ กับพระมเหสี เป็นพระบรมรูปปั้นระบายสี

จากตัวอย่างเครื่องราชบรรณาการดังกล่าว จึงได้มีการยอมรับคตินิยมที่จะสร้างรูปเคารพบูชาของพระมหากษัตริย์แบบเหมือนจริง แทนคตินิยมแบบเก่าที่เคยสร้างรูปเคารพเฉลิมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์เป็นรูปสมมติ ดังเช่นรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องถวายพระนามว่าพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย

๑. พระบรมรูปปั้นสี มือช่างชาวฝรั่งเศส

พระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่มีลักษณะเหมือนจริงองค์แรก คือ พระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ สูง ๕๙ ซม. อยู่ในพระราชนิเวศน์ในท่าตริภังค์ (Contrappasto) โดยย่อพระเพลขาเล็กน้อย พระวรกายค่อนข้างท้วม ทรงพระมาลาสก๊อต ฉลองพระองค์เสื้อนอก พระภูษาใจ พระหัตถ์ขวาทรงถือธารพระกร พระหัตถ์ซ้ายอยู่ที่ปั้นเอว ทาสีเงินทั้งองค์ที่ฐานด้านขวาสลักอักษร "Chatrousse 1863 Paris"

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับพระบรมรูปองค์นี้ มีปรากฏในหนังสือศาสน์สมเด็จ เล่ม ๓ และเล่ม ๔ กับหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก เล่ม ๑ โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าคงจะมีการส่งพระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ ๔ ไปพร้อมกับคณะข้าหลวงซึ่งคุมสิ่งของไปแสดงศิลปหัตถกรรมที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ คณะข้าหลวงคณะนี้นำโดยขุนสมุทโคจร (พุ่ม) ซึ่งภายหลังได้เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์

แต่ข้อมูลดังกล่าวคลาดเคลื่อนในเรื่องปีพุทธศักราชเพราะในการส่งสิ่งของไปจัดแสดงที่กรุงปารีส ในคราวนั้น คณะข้าหลวงได้ออกเดินทางไปในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ มิใช่ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕

แต่อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังได้กล่าวถึงคณะราชทูตไทยที่ได้เดินทางไปเจริญพระราชไมตรี กับพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ประเทศฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ นำโดย พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) จางวางกรมพระคลังสินค้า อีกคราวหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นคราวนี้ก็ได้ ที่ได้มีการส่งทำพระบรมรูปปั้นหล่อของพระองค์ เพราะเครื่องราชบรรณาการที่ได้ส่งไปถวายพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ นั้นปรากฏว่ามีพระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ ๔ รวมอยู่ด้วย มีความคล้ายกับพระบรมรูปปั้นพระองค์นั้นมาก ไม่ว่าจะเป็นพระมาลา ฉลองพระองค์ และพระกุษา-โจง

คณะราชทูตคงจะได้จัดหาช่างที่มีชื่อเสียงในขณะนั้นเป็นผู้ปั้นหล่อ ซึ่งได้แก่ นายเอมิล ฟรังซัว ชาตรูส (Emile Francois Chatrouse) หลังจากช่างได้ปั้นพระบรมรูปเสร็จแล้วจึงได้ส่งเข้ามาถวายให้ทอดพระเนตร ภายหลังจากได้รับพระบรมรูปแล้วก็ไม่ปรากฏหลักฐานข้อมูลใด ๆ อีกเลย และพระบรมรูปองค์นี้ก็ถูกเก็บไว้ มิได้ปรากฏว่าถูกอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในที่สำคัญใด ๆ เลย จนดูเหมือนจะถูกลืมไป

แต่อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่า พระบรมรูปองค์นี้คงจะเป็นพระบรมรูปตัวอย่างส่งเข้ามาให้ทอดพระเนตร ถ้าทรงพอพระทัยจะได้ขยายแบบหล่อเท่าพระองค์จริงด้วยโลหะ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะไม่ทรงโปรด เพราะ

๑. พระบรมรูปนั้นปั้นผิดจากพระองค์จริงมากหรือ
๒. มีผู้แย้งว่า ถ้าหล่อด้วยโลหะจะต้องนำพระบรมรูปหุ่นขี้ผึ้งเข้าไฟหลอมให้ละลายจะเป็นการไม่เหมาะสมในขณะที่ยังมีพระชนม์ชีพอยู่

เพราะเหตุ ๒ ประการดังกล่าว รัชกาลที่ ๔ จึงทรงบอกยกเลิกการจ้าง นายชาตรูส ช่างฝรั่งเศสเป็นผู้ปั้นหล่อ

ส่วนสาเหตุของการสั่งให้หล่อพระบรมรูปนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีความเห็นแย้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า “คงไม่ได้ทรงพระราชดำริที่จะพระราชทานตอบเป็นบรรณาการพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเพราะเข้าใจว่าทรงพระราชดำริจะสร้างพระบรมรูปมาก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสถวายรูปเข้ามามีนั้นแล้ว”

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เรื่องวัดพระนามบัญญัติวัดราชประดิษฐ์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีลายพระหัตถ์ว่า เดิมรัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำริที่จะให้มีพระบรมรูปของพระองค์ที่ซุ้มจรณะหลังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ แต่ครั้งนั้นจะหล่อก็เกรงว่าจะต้องเข้าไฟอันเป็นเรื่องอัปมงคล จึงโปรดให้พระเทพธรรมา (พลับ) เป็นผู้ปั้นพระบรมรูปเท่าพระองค์ซึ่งอยู่ในหอเสถียรธรรมปริตเวลานี้

และถ้าพิจารณาเอกสารการก่อสร้างวัดราชประดิษฐ์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จะพบว่าวัดราชประดิษฐ์เริ่มลงมือก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ และแล้วเสร็จภายใน ๙ เดือน

จากหลักฐานดังกล่าวอาจจะสรุปได้ว่า ในการสั่งให้นายชาตกรูส ช่างชาวฝรั่งเศส หล่อพระบรมรูปของพระองค์เข้ามานั้นก็เพื่อนำไปประดิษฐาน ณ ซุ้มจรณะ หลังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ แต่หลังจากที่มีพระราชดำริแล้วคงจะมีผู้แย้งเรื่องการหล่อพระบรมรูปด้วยโลหะเป็นการไม่สมควรจึงทรงโปรดยกเลิก พระบรมรูปตัวอย่างพระองค์นั้นจึงตกค้างอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวังแห่งใดแห่งหนึ่ง โดยไม่มีผู้ใดใส่ใจแต่อย่างใด แต่บังเอิญสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ รัชกาล ในปราสาทพระเทพบิดร จึงได้มีการค้นหาและพบพระบรมรูปองค์ดังกล่าวในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ โดยมีเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวัง ร่วมค้นหาด้วย พระบรมรูปที่ค้นพบนี้ทำด้วยปูนปลาสเตอร์ ทาสีเงิน แต่ข้าราชการสูญเสียไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ รัชกาล ทรงรับสั่งให้นายคอราโด เฟโรจี (ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี) ดำเนินการปั้นพระกรใหม่จนเสร็จสมบูรณ์ แล้วนำไปประดิษฐานไว้ ณ หอพระสุราลัยพิมาน

ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อปรากฏว่ามีพระบรมรูป ซึ่งมีพระลักษณะเหมือนกันขึ้นมาอีก ๑ องค์ แต่หล่อด้วยโลหะ และทาสีทอง ตามหลักฐานจากหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมในราชสำนัก เล่ม ๑ (โปรดดูรูป น.๑๔๑) แสดงว่าพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีพระลักษณะเหมือนกัน ปั้นโดยบุคคลเดียวกัน คือ นายชาตกรูส ศักราชเดียวกันคือ ๑๘๖๓ มีถึงสององค์ด้วยกัน องค์หนึ่งหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ทาสีเงิน อีกองค์หนึ่งหล่อด้วยโลหะทาสีทอง ผู้เขียนขอสันนิษฐานตามหลักเหตุและผลว่า พระบรมรูปองค์ที่หล่อด้วยโลหะคงจะหล่อหลังจากสมัยรัชกาลที่ ๔ และคงจะหล่อหลังปีพ.ศ. ๒๔๗๗ เพราะ

๑. ถ้าหล่อเข้ามาจากฝรั่งเศสหรือหล่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ รัชกาล จะต้องทรงระลึกได้ และจะต้องกล่าวไว้ในหนังสือศาสน์สมเด็จอย่างแน่นอน

๒. ถ้าหล่อในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ขัดกับคติความเชื่อเรื่องการหล่อโลหะด้อมสุ่มไฟหุ่น ดังนั้นผู้เขียนจึงขอสรุปจากเหตุผลดังกล่าวว่าพระบรมรูปองค์ที่หล่อด้วยโลหะ และทาสีทองนี้คงจะหล่อภายหลังจากที่ได้มีการค้นพบพระบรมรูปองค์ที่หล่อด้วยปูนปลาสเตอร์และทาสีเงินในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งอาจจะเป็พระดำริของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ รัชกาลก็ได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้คงทนถาวรตลอดไป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้ในเพื่อการศึกษาเท่านั้น เมื่อผู้ยืมได้เห็นใบเสร็จรับเงินคืนแล้ว
สงวนลิขสิทธิ์ ห้าปี นับจากวันที่ตีพิมพ์ และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๗ หรือหลังจากนั้นน่าที่จะมีบุคคลร่วมสมัยที่จดจำเหตุการณ์ในครั้งนั้นได้ จึงสมควรที่จะมีการสืบค้นกันต่อไปในกาลข้างหน้า

๒. พระบรมรูปปั้นฝีมือหลวงเทพรจนา (พลับ)

สืบเนื่องจากการบอกยกเลิกการหล่อพระบรมรูปของพระองค์กับช่างชาวฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสให้หลวงเทพรจนา (พลับ)^{๑๑} ปั้นพระบรมรูปขนาดเท่าพระองค์จริงด้วยปูน แล้วลงสีเพื่อหลีกเลี่ยงการหล่อด้วยโลหะที่จะต้องเข้าหุ้ไฟ

พระบรมรูปนั้นอยู่ในลักษณะประทับยืนตรง ฉลองพระองค์ด้วยเสื้อเยียรบับ ทรงพระ-
ภุษาโจงขอบเชิง ทรงพระมาลาหม้อตาล ทรงสายสะพายแบบเลจ็องดอนเนอร์ของฝรั่งเศส พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงดาบหัตถ์นารายณ์ พระหัตถ์ซ้ายงอเล็กน้อย และทรงถือหนังสือซึ่งเปิด
แง้มไว้ด้วยพระดรรชนี

พระบรมรูปพระองค์นี้เข้าใจว่าจะไม่แล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งถ้าวิเคราะห์จาก
เงื่อนไขแห่งระยะเวลาแล้วก็อาจจะวินิจฉัยได้ว่า

เมื่อคณะราชทูตชุดพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) เดินทางไปประเทศฝรั่งเศส ในปี
พ.ศ. ๒๔๐๔ นั้น คณะราชทูตได้มีโอกาสเข้าเฝ้าถวายพระราชสาสน์แด่พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ใน
เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๔^{๑๒} หลังจากนั้นก็คงจะต้องเสาะหาและจ้างช่างปั้นหล่อฝีมือเยี่ยมเป็น
ผู้ดำเนินการ โดยความช่วยเหลือแนะนำของกงสุลสยามประจำกรุงปารีส คือ พระสยามธรรมาธิบดี
(Am. de Orcham)^{๑๓} และช่างก็ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรในการปั้น ซึ่งจากหลักฐานที่จารึกไว้ที่
ฐานพระบรมรูปหล่อปูนปลาสเตอร์แสดงว่าช่างได้ปั้นหล่อเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ และคงส่งกลับ
ถึงประเทศไทยประมาณปี พ.ศ. ๒๔๐๗ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอด-
พระเนตรแล้ว และมีพระราชดำรัสให้หลวงเทพรजनูปั้นพระบรมรูปแทน หลวงเทพรจนาเป็น
ช่างไทย ไม่เคยศึกษาการปั้นรูปเหมือนจริงมาก่อน ถนัดแต่การปั้นเบ็ดเตล็ด เช่น รูปช้าง^{๑๔} คง
จะต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรในการศึกษาและทดลองปั้น

ยิ่งการปั้นเป็นการปั้นพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญของประเทศด้วย
แล้ว ยิ่งต้องระมัดระวังละเอียดลออทุกขั้นตอน ดังนั้นจึงไม่เป็นการแปลกประหลาดอันใดถ้า
หลวงเทพรจนาจะใช้เวลาในการปั้นถึง ๓-๔ ปี จนสิ้นรัชกาลเสียก่อน เมื่อพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์จึงมีพระราชดำรัสให้ปั้นต่อจนเสร็จ เข้าใจว่าจะต้องแล้วเสร็จในปี
แรกแห่งการครองราชสมบัติของรัชกาลที่ ๕ เพราะหลวงเทพรจนาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
ใหม่เป็นพระเทพรจนา เจ้ากรมช่างปั้นซ้าย ในปีถัดไปคือปี พ.ศ. ๒๔๑๒ ซึ่งอาจจะเป็นบำเหน็จ
รางวัลในการปั้นพระบรมรูปพระองค์นี้สำเร็จก็ได้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

หลังจากการปั้นพระบรมรูปแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีได้ทรงนำพระบรมรูปองค์นี้ไปประดิษฐาน ณ ชุมจักรณะ หลังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ เพราะเหตุว่าทรงเห็นว่าพระบรมรูปนี้เป็นของไม้ถาวรเพราะเป็นปูนปั้น ประกอบกับที่จะนำไปประดิษฐานนั้นเป็นที่ไม่เหมาะสมอาจเป็นอันตรายได้ จึงได้คิดสร้างปราสาท ๒ ยอดขึ้น ยอดหนึ่งจะไว้พระบรมรูป อีกยอดหนึ่งจะไว้พระธรรมและจะหล่อพระบรมรูปให้ถาวรเป็นโลหะเสียด้วย โดยกำหนดว่าจะเชิญพระบรมรูปไปประดิษฐานในปราสาทเมื่อปีที่ครองราชสมบัติเสมอระยะเวลาการครองราชย์ของรัชกาลที่ ๔ คือในปี พ.ศ. ๒๔๒๘^๕

ส่วนพระบรมรูปปูนปั้นฝีมือของหลวงเทพจรณานันท์ก็นำไปประดิษฐานในหอเสถียรธรรมปริต ข้างประตูแดงราชกิจภายในหมู่พระที่นั่งพระอภิเนาวนิเวศน์^๖ ภายหลังได้มีการรื้อพระที่นั่งในพระอภิเนาวนิเวศน์ จากหลักฐานทางเอกสารพอประมาณได้ว่าทรงเริ่มรื้อในปี ๒๔๒๐ โดยรื้อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ก่อนเพื่อสร้างพระที่นั่งศิวิไลยมหาปราสาท ซึ่งเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๔๒๑ สำหรับประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ รัชกาล แต่หอเสถียรธรรมปริตจะรื้อเมื่อใดนั้นมิอาจสอบหาหลักฐานได้แน่นอน

ภายหลังจากรื้อหอเสถียรธรรมปริตแล้วจึงได้ย้ายพระบรมรูปปูนปั้นองค์ดังกล่าวไว้ในหอราชพงศานุสรณ์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ ๕

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงแนะนำ เจ้าพระยาธรรมธาดาธิบดี (ม.ร.ว.บุ๋ม มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงวัง ว่าควรเชิญพระบรมรูปปูนปั้นของรัชกาลที่ ๔ องค์นี้ไปประดิษฐานยังพระที่นั่งเวไชยันตวิเชียรปราสาท ในพระนครคีรี เพราะเป็นสถานที่ที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างไว้

เจ้าพระยาธรรมมาฯ เห็นชอบด้วย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงรับเอาพระบรมรูปองค์ดังกล่าวไว้ที่ห้องกลางของกระทรวงมหาดไทยในพระบรมมหาราชวัง

พอดีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีก่อน การจึงได้ค้างอยู่จนกระทั่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทรงได้กำกับกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงทูลความเห็นดังกล่าว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นชอบด้วยจึงได้อัญเชิญพระบรมรูปไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งเวไชยันตวิเชียรปราสาทตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา^๗

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ เกิดอสนีบาตลงตรงพระที่นั่งเวไชยันตวิเชียรปราสาท ความรุนแรงของอสนีบาตสะเทือนทำให้พระกรของพระบรมรูปองค์นี้ชำรุด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อซ่อมทั้งพระที่นั่งและพระบรมรูปให้คืนดีดังเดิม

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นิยมนำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ต่อมาพระราชปณัตดาในรัชกาลที่ ๔ ได้ร่วมกันบริจาคทุนทรัพย์ได้เงิน ๕๖,๗๓๓ บาท เพื่อให้กรมศิลปากรดำเนินการหล่อพระบรมรูปองค์นี้ให้เป็นโลหะถาวร แลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินประกอบพระราชพิธีสมโภชพระบรมรูปองค์ใหม่ที่พระนครคีรี เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ส่วนพระบรมรูปองค์จริงนั้น พระสาส์นโสภณ (เจริญ) วัดบวรนิเวศฯ (ปัจจุบันเป็นสมเด็จพระญาณสังวรฯ สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทูลถวายพระพรขอนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดบวรนิเวศฯ เพราะรัชกาลที่ ๔ ประทับอยู่ที่วัดนี้นาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้มีพระบรมราชานุญาต และได้ทรงเลือกตำแหน่งเพ็ชรเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปด้วยพระองค์เอง ในคราวที่พระองค์ทรงถวายพุ่มเข้าพรรษา ในปีพ.ศ. ๒๕๐๕ และได้มีพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมรูปองค์ดังกล่าวมาประดิษฐานไว้ ณ ตำแหน่งเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

๓. พระบรมรูปหล่อในหอพระจอม วัดราชประดิษฐ์

วัดราชประดิษฐ์เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๔ ภายในวัดมีสิ่งก่อสร้างเสนาสนะหลายยุคหลายสมัย แต่มีสิ่งก่อสร้าง ๒ หลังที่ไม่สามารถระบุได้ว่าก่อสร้างในสมัยใด

สิ่งก่อสร้าง ๒ หลังนี้ คือ ปราสาทยอดปรางค์ ซึ่งอยู่บนลานไฟที่ด้านตะวันออกและด้านตะวันตกของพระอุโบสถหลังด้านตะวันออกประดิษฐานพระไตรปิฎก เรียกว่า หอไตร หลังด้านตะวันตกประดิษฐานพระบรมรูปหล่อโลหะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า หอพระจอม

ในหนังสือประวัติวัดราชประดิษฐ์ครบ ๑๐๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ พ.อ.ดำเนิน เลขะกุล ก็มีได้ระบุว่าใครเป็นผู้สร้างพระบรมรูปองค์นี้ รวมทั้งกล่าวด้วยว่า ปราสาทยอดปรางค์ ๒ หลังเชื่อว่าเดิมที่เป็นของสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ พร้อมกับการสร้างวัด แต่เครื่องบนสร้างด้วยไม้ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้หรือเครื่องบนแล้วสร้างเป็นคอนกรีต

พระลักษณะของพระบรมรูปองค์นี้หล่อด้วยโลหะประทับยืนขนาดเท่าพระองค์จริง ทรงฉลองพระองค์ปิดพระอุระ พระภูษาโจง พระหัตถ์ขวาวางอเล็กน้อย ทรงถือหนังสือซึ่งเปิดแง้มไว้ด้วยดรรชนี พระหัตถ์ซ้ายทรงพระแสงดาบหัตถ์นารายณ์ มิได้ทรงพระมาลา

จากการสอบถาม พระธรรมปัญญาจารย์ (ทิม อุทาตฺธิโม) เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้ข้อมูลว่าพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๔ องค์นี้อยู่ติดมากับวัดตั้งแต่ท่านได้มาอยู่วัดราชประดิษฐ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้ว รวมทั้งการเปลี่ยนเครื่องบนของปราสาททั้ง ๒ หลัง จากไม้เป็นคอนกรีต ท่านก็ทันได้ทราบด้วย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

จากข้อมูลของพระธรรมปัญญาจารย์ เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ พอจะสันนิษฐานได้ว่า ทั้งปราสาทยอดปรางค์และพระบรมรูปคงจะสร้างมาก่อนรัชกาลที่ ๖ แน่แน่นอน และอาจวินิจฉัยต่อไป ได้น่าจะสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะเครื่องบนซึ่งสร้างด้วยไม้ของปราสาทยอดปรางค์ทั้ง ๒ หลังคงจะต้องผูกพัน จนกระทั่งรัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชดำรัสให้เปลี่ยนเป็นคอนกรีต

สมมติฐานดังกล่าวได้รับการยืนยันอย่างเด่นชัดในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕ เรื่อง วัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ (เป็นเอกสารส่วนบุคคลที่ยังไม่มีการเปิดเผยมาก่อน) เนื้อความในพระราชนิพนธ์นี้ เป็นเรื่องการชี้แจงประวัติการสร้างวัดพระนามบัญญัติ (ปัจจุบันคือ วัดมกุฏกษัตริยาราม) และวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม รวมถึงสิ่งก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทำให้ข้อมูลในส่วนที่ยังมีคตินอยู่ในปัจจุบัน นั้น ได้คลี่คลายและชัดเจนขึ้นระดับหนึ่ง กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสที่จะสร้างวัดสำหรับพระสงฆ์ คณะธรรมยุต ให้ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้เสด็จไป สันทนาธรรมได้โดยง่าย และจะเป็นสถานที่มั่นคงของคณะธรรมยุตต่อไป แต่มีพระราชประสงค์ให้ ทำเป็นวัดเล็ก ๆ เพื่อจะได้ไม่สิ้นเปลืองเมื่อจะต้องบูรณะปฏิสังขรณ์

จากพระราชนิพนธ์นี้ทำให้ทราบว่าสิ่งก่อสร้างบางอย่างได้เสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลที่ ๕ บางอย่างก่อสร้างค้างอยู่แล้ว มาสำเร็จในรัชกาลที่ ๕ บางอย่างเป็นของที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ ๔ และบางอย่างเป็นของที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระดำริให้สร้างเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่

ส่วนที่เป็นสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติมใหม่ตามแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ ก็คือปราสาท ๒ องค์ องค์หนึ่งสำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎก อีกองค์หนึ่งจะประดิษฐานพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งโปรดให้หล่อเป็นโลหะ

การก่อสร้างปราสาททั้ง ๒ องค์นี้จะเริ่มสร้างเมื่อไรไม่ปรากฏ แต่น่าจะแล้วเสร็จก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เพราะในขณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นี้ ได้โปรดมอบให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ประดับศิลาครอบองค์พระเจดีย์ และทำฐานที่ตั้งพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๔ ในปราสาท^{๒๐} ดังนั้น การที่ทรงกำลังทำฐานพระบรมรูปนั้นน่าที่จะอนุมานได้ว่าองค์ปราสาทคงจะเสร็จสมบูรณ์แล้ว

ส่วนพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ ซึ่งโปรดให้หล่อเป็นโลหะนั้น เป็นแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ เพื่อที่จะให้คงทนถาวร และทรงโปรดให้มีพระราชพิธีเททองหล่อในวันพุธ แรม ๙ ค่ำ เดือนหนึ่ง ปีระกาสัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ (ตรงกับวันพุธที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๘) ณ โรงหล่อริมวังพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ^{๒๑}

ส่วนผู้ที่ปั้นแบบนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่าคือ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เพราะการเททองหล่อพระบรมรูปนั้นกระทำกันที่โรงหล่อของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ และจากเค้าโครงของพระบรมรูปคงจะได้แบบอย่างมาจากพระบรมรูปปูนปั้นฝีมือของหลวงเทพรจนาเป็นแน่ เพียงแต่กลับด้านพระอริยาบถ มิได้ทรงพระมาลา และทรงติดดารานพรัตน์เพิ่มขึ้นอีก ๑ ดวง

^{๒๐} เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น เมื่อนุญาดเห็นาไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

^{๒๑} ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

แต่เมื่อเปรียบเทียบพระบรมรูปพระองค์นี้ กับพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ ในปราสาท พระเทพบิดร ซึ่งเป็นผีพระหัตถ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการแล้วพบว่ามีเค้าโครง คล้ายกันมาก เช่น ดวงคารานพรัตน์ที่ประดับอยู่เบื้องพระอุระซ้ายทั้ง ๒ พระบรมรูป และมีได้ ทรงพระมาลา ส่วนที่สำคัญที่สุดก็คือ พระพักตร์นั้นมีลักษณะเหมือนกันมาก ไม่ว่าจะเป็เค้าโครง พระกรรม พระโอษฐ์ พระนาสิก พระเนตร และพระเกศา ฉะนั้นผู้เขียนจึงขอสันนิษฐานในเบื้องต้น ก่อนว่า พระบรมรูปหล่อองค์นี้เป็นผีพระหัตถ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ

ส่วนพระบรมราชพิธีประสงค์ของรัชกาลที่ ๕ ที่จะให้มีพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมรูปของ รัชกาลที่ ๔ ไปประดิษฐานไว้ในปราสาทในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ซึ่งเป็นปีที่พระองค์เสด็จขึ้นครอง ราชสมบัติเสมอด้วยพระบิดา (รัชกาลที่ ๔) นั้น ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสให้จัดงาน พระราชพิธีฉลองพระบรมรูปขึ้นในวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกาสัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ (ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘) หลังจากที่มิพระราชพิธีเททองหล่อพระบรมรูป ประมาณ ๒ เดือนเศษ การพระราชพิธีฉลองนี้ทรงโปรดให้มีการฉลองพร้อมกัน ๓ องค์ คือ พระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ สำหรับประดิษฐานในวัดราชประดิษฐ์ พระพุทธรูปฉลองพระองค์ในรัชกาล ที่ ๔ และพระฉลองพระองค์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งจะไป ประดิษฐาน ณ พระวิหารแก่ง วัดบวรนิเวศ

หลังจากพระราชพิธีฉลองพระบรมรูป ๒ วัน จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีฉลอง วัดราชประดิษฐ์ขึ้นในวันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกาสัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ (ตรงกับวันอังคาร ที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘) โดยทรงมีพระราชดำริว่า เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งพระทัยไว้ว่า จะให้พระราชโอรส พระราชธิดาของพระองค์ทำการฉลองวัดราชประดิษฐ์ พระองค์ละวันจนครบทุกพระองค์นั้น จะเป็นการสิ้นเปลืองมาก และจะไม่ใหญ่โตสมพระเกียรติยศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมทำการฉลองร่วมกัน คือ พระราชโอรสพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔ จะทรง รับฉลององค์ละเท่าไรก็ได้ ที่เหลือออกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับไว้เป็นของ หลวงหมด รวมทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอของพระองค์ ซึ่งเป็นพระราชนัดดา ในรัชกาลที่ ๔ ก็ทรงรับส่วนไทยทานถวายพระสงฆ์ด้วย แต่การมหรสพสมโภชนั้นเป็นของหลวง ทั้งสิ้น

การพระราชพิธีฉลองวัดราชประดิษฐ์ได้กระทำอย่างใหญ่โตมากจึงมีงานถึง ๗ วัน ๖ คืน มีมหรสพสมโภชตลอดงาน คือ โขนโรงใหญ่ ๑ โรง หุ่น จีว ละครอย่างละ ๑ โรง หนัง ๔ โรง โรงรำต่าง ๆ ๑๑ โรง ไม้สามต่อ ไม้ลอย ญวนหก มีการจุดดอกไม้ไฟ ทิ้งทานตันกัลปพฤกษ์ วันละ ๘ ตัน ๆ ละ ๑ ชั่ง ไปรยสลากวันละ ๓ ชั่ง ๕ ตำลึง มีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ ฉับ และ เทศนารวม ๖๒๙ รูป ซึ่งเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตทั้งสิ้น แลพระราชทานไทยทานอย่างเอก ๑๐๘ ชุด อย่างโท ๑๔๓ ชุด อย่างตรี ๖๗๕ ชุด และถวายพระสงฆ์ที่อยู่ไกลมาไม่ได้อีก ๑๙๙ ชุด รวม ไทยทานที่ถวายพระสงฆ์จำนวน ๑,๑๒๘ รูป

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

การพระราชพิธีฉลองวัดราชประดิษฐในวันแรกนั้น โปรดให้อัญเชิญพระบรมรูปรัชกาลที่ ๔ และพระไตรปิฎกไปประดิษฐานไว้ ณ ปราสาททิศตะวันออก และทิศตะวันตก ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิฉลองพระองค์ของรัชกาลที่ ๔ และพระพุทธรูปห่มแหวกฉลองพระองค์ของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์นั้น โปรดให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในวิหารเก๋ง ของวิหารพระศาสนา วัดบวรนิเวศฯ ในวันที่ ๔ ของงาน คือ วันศุกร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกาสัปตศก จ.ศ. ๑๒๔๗ (ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘)^{๒๒} อนึ่งในงานพระราชพิธีครั้งนี้ มีสิ่งของที่ระลึกที่พระราชทานแก่ผู้ร่วมเสด็จพระราชกุศล ๓ สิ่งด้วยกันคือ

๑. เหรียญหอบพระสมุทวาริญาณ เฉพาะเหรียญเงินพระราชทานแก่เจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่ ส่วนเหรียญทองแดงนั้นพระราชทานแก่พระองค์เจ้าวังหน้า หม่อมเจ้า พระยา พระหลวง บางพระองค์ บางท่านตามที่เห็นสมควร

ลักษณะของเหรียญนั้น ด้านหน้าเป็นพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เรียงซ้อนกันอยู่ มีอักษรพระนามทั้ง ๒ พระองค์อยู่ริมรอบขอบเหรียญ และมีอักษรคำว่า “เบนซอน” อยู่ใต้ไหล่ของรัชกาลที่ ๕ ด้านหลังเป็นรูปพระมหามงกุฎรองรับด้วยแพรผ้ามีอักษรว่า “หอบพระสมุทวาริญาณ” ถัดลงมาเป็นเลขจุลศักราช ๑๒๔๔ โดยมีช่อดอกไม้เลื้อยจากด้านล่างของเหรียญขึ้นไปทั้ง ๒ ด้านของเหรียญ^{๒๓}

๒. ผ้ากำมะหยี่มีพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๔ พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทุกคน

๓. พัดรองและผ้ากราบสำหรับพระราชทานแก่พระสงฆ์ มีลักษณะปรากฏตามที่ ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์ บรรยายไว้ คือ พื้นแดง ปีกสีทองเป็นรูปพระมหามงกุฎ อยู่บนพานสองชั้น ขนาบข้างด้วยฉัตร มีพระขรรค์ขวางกลาง มีลายเถาอรุณรองขอบ และมีอักษรบอกงานและปี^{๒๔}

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

๑๑. ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระเทพรจนาเจ้ากรมช่างปั้นช้าย ในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ แล้วเลื่อนเป็นพระยาจินดารังสรรค์ จางวางช่างสิบหมู่ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ คัดจากหนังสือเรื่องการแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕, กองจดหมายเหตุแห่งชาติเผยแพร่, โรงพิมพ์การศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๒, หน้า ๑๖๑ และ ๒๗๗

๑๒. กษัตริย์กับกล้องและวิวัฒนาการถ่ายภาพในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๕๓๕, ศาสตราจารย์ศักดิ์ดา ศิริพันธ์, หน้า ๓๗

๑๓. ราชอาณาจักรสยาม ในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ชงป์ เดอ มาร์ส ในพ.ศ. ๒๔๒๑ และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ ในพ.ศ. ๒๒๒๑, นายสันต์ ท.โกมลบุตร แปล, กรมศิลปากรเผยแพร่, โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔, หน้า ๖

๑๔. สารานุกรมเด็จ เล่ม ๔, หน้า ๒๓

๑๕. พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องวัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ์, หน้า ๕-๖

๑๖. ประวัติโดยละเอียดของพระอภิเนาวนิเวศน์และบริเวณใกล้เคียง โปรดดูจากสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม ๑, รองศาสตราจารย์หม่อมราชวงศ์แน่น้อย ศักดิ์ศรี และคณะ สำนักราชเลขาธิการจัดพิมพ์ เนื่องในงานมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนพรรษา ๕ รอบ, โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔) จำกัด, ๒๕๓๑, หน้า ๑๔๐-๑๗๗

๑๗. สารานุกรมเด็จ เล่ม ๔, หน้า ๒

๑๘. จาตุรงคมงคลวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเสด็จพระราชกุศลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในมหามงคลสมัยพระชนมายุเสมอด้วย สมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘, หน้า ๘๘-๙๐

๑๙. อนุสรณ์วัดราชประดิษฐ์ครบรอบ ๑๐๐ ปี, หน้า ๖๖

๒๐. พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องวัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ์, หน้า ๙

๒๑. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒๐ พิมพ์ในงานพระราชเพลิงศพ เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ ๕ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, โรงพิมพ์พระจันทร์, พ.ศ. ๒๔๘๗ หน้า ๑๐๖

๒๒. ข้อความใน ๔ ย่อหน้านี้ สรุปความมาจากหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ภาคที่ ๒๐, หน้า ๑๖๙-๑๘๒

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

๑๑. ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระเทพรจนาเจ้ากรมช่างปั้นช้าย ในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ แล้วเลื่อนเป็นพระยาจินดารังสรรค์ จางวางช่างสิบหมู่ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ คัดจากหนังสือเรื่องการแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕, กองจดหมายเหตุแห่งชาติเผยแพร่, โรงพิมพ์การศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๒, หน้า ๑๖๑ และ ๒๗๗

๑๒. กษัตริย์กับกล้องและวิวัฒนาการถ่ายภาพในประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๕๓๕, ศาสตราจารย์ศักดิ์ดา ศิริพันธ์, หน้า ๓๗

๑๓. ราชอาณาจักรสยาม ในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ชงป์ เดอ มาร์ส ในพ.ศ. ๒๔๒๑ และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ ในพ.ศ. ๒๒๒๑, นายสันต์ ท.โกมลบุตร แปล, กรมศิลปากรเผยแพร่, โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔, หน้า ๖

๑๔. สารานุกรมเด็จ เล่ม ๔, หน้า ๒๓

๑๕. พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องวัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ์, หน้า ๕-๖

๑๖. ประวัติโดยละเอียดของพระอภิเนาวนิเวศน์และบริเวณใกล้เคียง โปรดดูจากสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม ๑, รองศาสตราจารย์หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ สำนักราชเลขาธิการจัดพิมพ์ เนื่องในงานมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนพรรษา ๕ รอบ, โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔) จำกัด, ๒๕๓๑, หน้า ๑๔๐-๑๗๗

๑๗. สารานุกรมเด็จ เล่ม ๔, หน้า ๒

๑๘. จาตุรงคมงคลวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเสด็จพระราชกุศลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในมหามงคลสมัยพระชนมายุเสมอด้วย สมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘, หน้า ๘๘-๙๐

๑๙. อนุสรณ์วัดราชประดิษฐ์ครบรอบ ๑๐๐ ปี, หน้า ๖๖

๒๐. พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องวัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ์, หน้า ๙

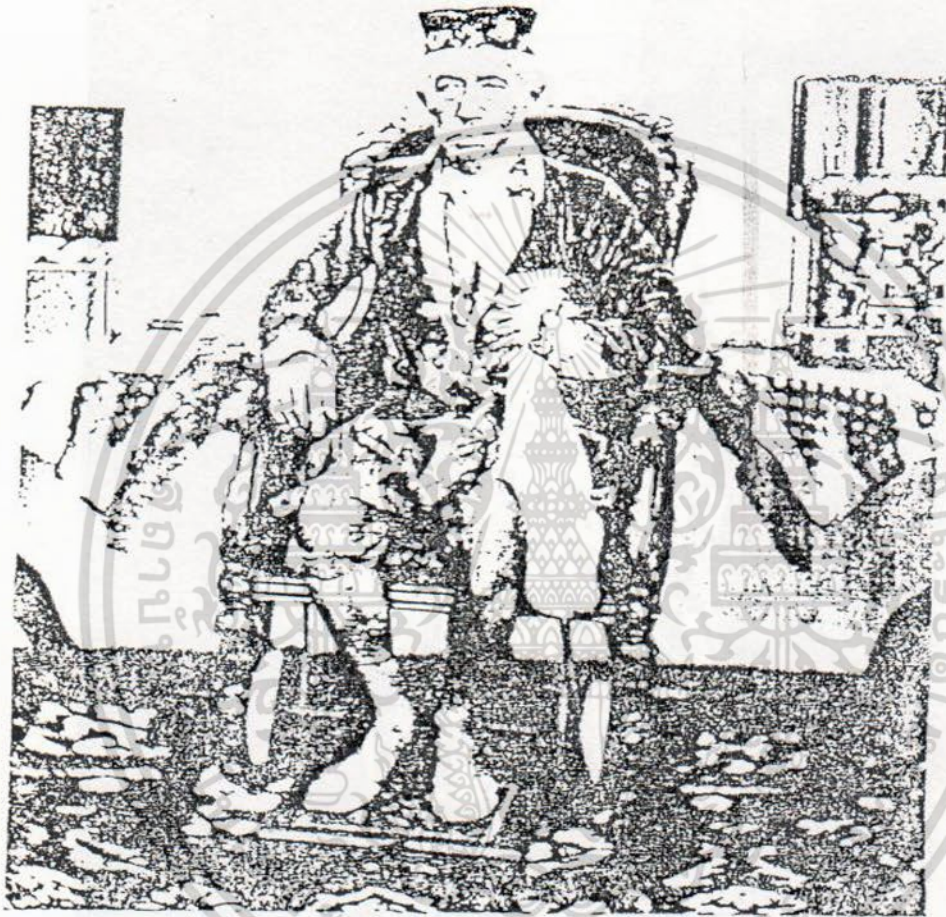
๒๑. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒๐ พิมพ์ในงานพระราชเพลิงศพ เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ ๕ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, โรงพิมพ์พระจันทร์, พ.ศ. ๒๔๘๗ หน้า ๑๐๖

๒๒. ข้อความใน ๔ ย่อหน้านี้ สรุปความมาจากหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ภาคที่ ๒๐, หน้า ๑๖๙-๑๘๒

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

๒๓. เหยียญนี้เข้าใจว่าจะสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานเป็นที่ระลึกในการจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระกรมหลวงพิชิตปรีชากร และสมเด็จพระกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงริเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ผู้เขียนเชื่อว่าคงจะสร้างเหยียญเตรียมไว้สำหรับพระราชทานในงานพิธีหอพระสมุดวชิรญาณ แต่ปรากฏว่าการสร้างหอพระสมุดวชิรญาณยังไม่แล้วเสร็จ จึงได้มีพิธีเปิดหอพระสมุดฯ เป็นลักษณะอย่างจำลอง ในวันอาทิตย์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ ปีวอกจอกศก จ.ศ. ๑๒๔๖ (ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗) แต่ก็มิได้มีการพระราชทานเหยียญนี้แต่อย่างใด รวมทั้งในงานพิธีฉลองหอพระสมุดฯ จริงในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ก็ได้มีการสร้างเหยียญวชิรญาณขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง กล่าวคือ ตอนกลางของแพรผ้าเว้นว่างไว้สำหรับจารึกนามผู้ที่ได้รับรางวัลในการแต่งหนังสือดี นั้นแสดงว่าเหยียญหอพระสมุดวชิรญาณแบบแรกคงจะพระราชทานหมดแล้ว จึงได้มีการสร้างเหยียญแบบที่ ๒ ขึ้นมา ส่วนคำว่า “เบนซอน” เป็นชื่อบริษัทที่ผลิตเหยียญนี้ มีชื่อจริงว่า “ห้างเบนสัน” ประเทศอังกฤษ เจ้าของห้างชื่อ นาย J.W. Benson ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรัตนานุกิจ ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ แล้วเลื่อนเป็นพระรัตนานุกิจ เป็นห้างที่มีชื่อเสียงมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ รับทำสิ่งของเครื่องประดับ เครื่องใช้อย่างดีวิเศษให้แก่ราชสำนัก ข้อมูลบางส่วนมาจากหนังสือเหยียญที่ระลึกของไทย โดยนายไพจิตร สุวรรณเสถียร พิมพ์เป็นบรรณาธิการในงานศพ นางเหม โกวิทวิจารณ์ (เหม ฅ ลำปาง) กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๓, หน้า ๑๕-๓๓

๒๔. ดาลปัตร, หม่อมเจ้าดวงจิตร์ จิตรพงศ์ นิพนธ์, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.โต จิตรพงศ์ ในสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์, โรงพิมพ์พระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๒, หน้า ๔๖

พระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 ซึ่งส่งไปถวายพระเจ้านโปเลียนที่ 3
ประเทศฝรั่งเศส เป็นเครื่องบรรณาการ เมื่อ พ.ศ. 2404

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฝีมือนายชาครุส หล่อด้วยโลหะสำริด ทาสีทอง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ปัจจุบันอยู่ ณ พระที่นั่งราชกรัณียสภา ในพระบรมมหาราชวัง

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

(จากหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก เล่มที่ 1)

พระบรมรูปรัชกาลที่ 4 ปูนปั้น เชียงสี
ฝีมือของหลวงเทพรจนา (พลับ) ปัจจุบันประดิษฐาน
ณ ศาลหลักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ภาพหอพระจอม และหอไตร วัดราชประดิษฐในปัจจุบัน แต่เดิมรัชกาลที่ 4 ทรงใช้คำว่า "ปราสาทพระรูป" และ "ปราสาทหนังสือ"

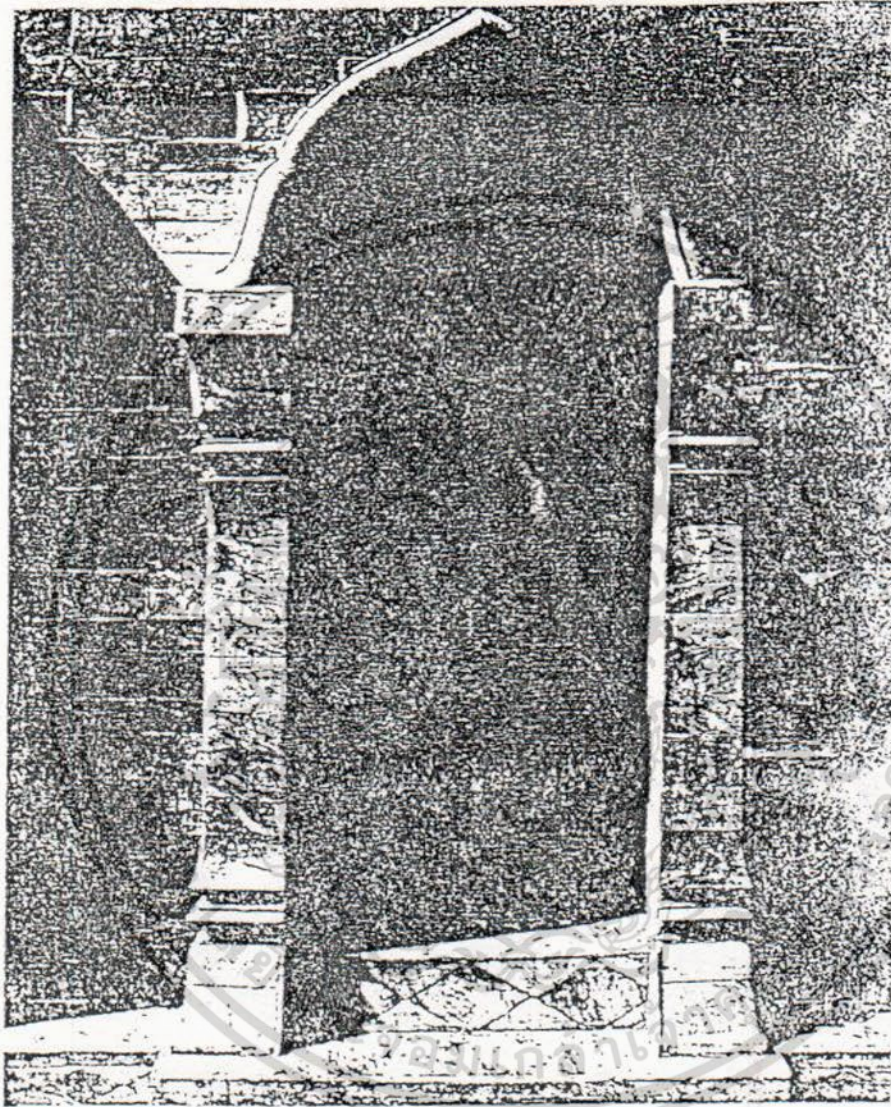
เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบรมรูปรัชกาลที่ 4 ในปราสาทพระเทพมิตร
(จากหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมในราชสำนัก)

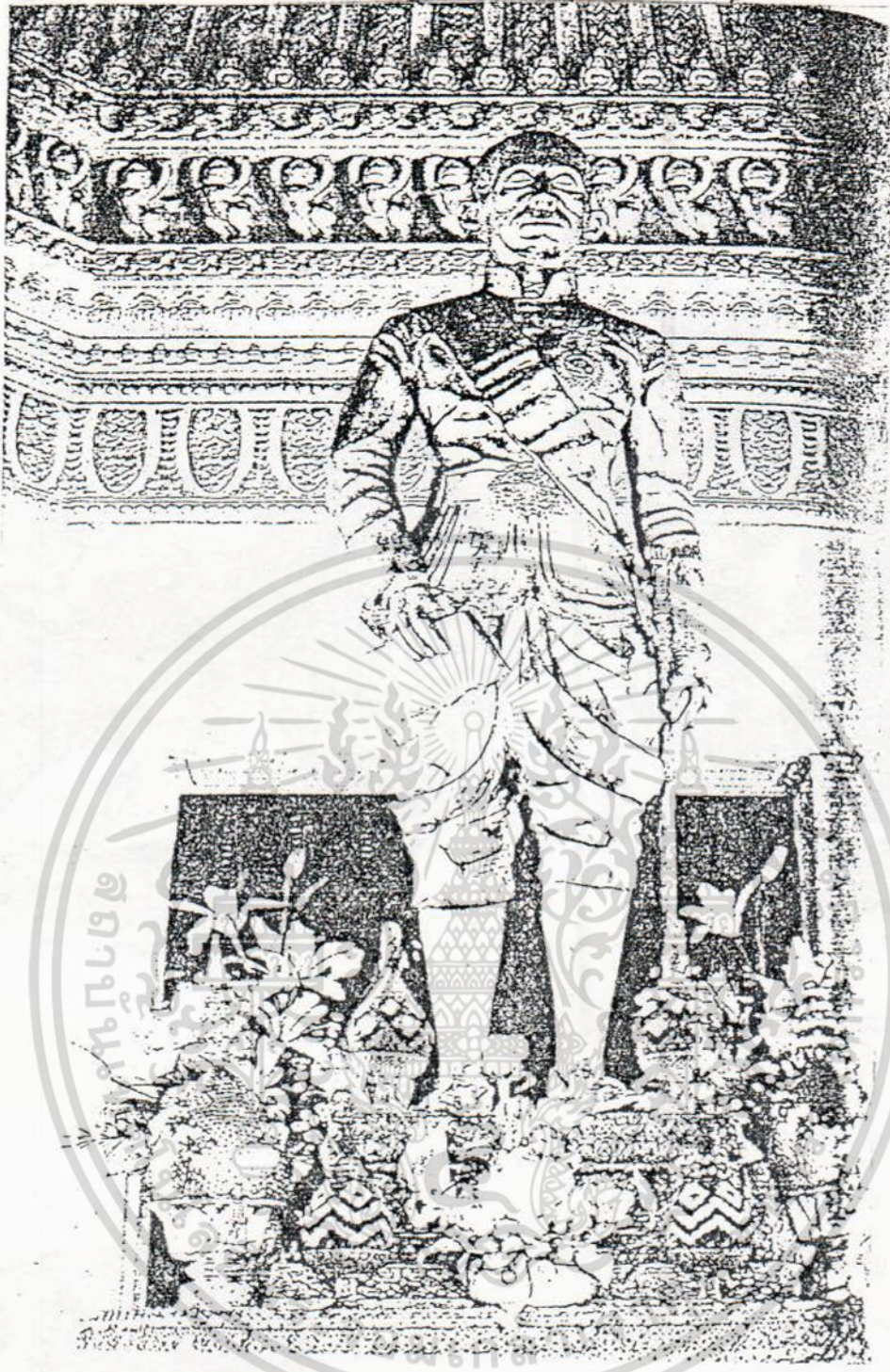
เมื่อเปรียบเทียบกับ พระบรมรูปรัชกาลที่ 4 ในวัดราชประดิษฐ์
ถูกระบุชัดเจนว่าเป็นพระหัตถ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

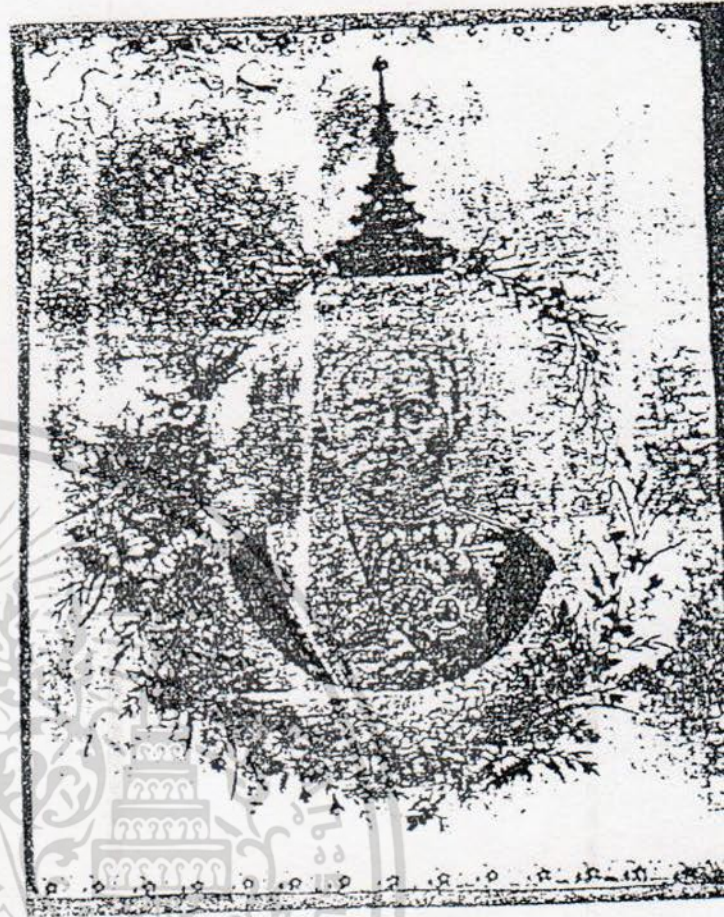
รูปทูลมจรณะนำ หลังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ ซึ่งเดิมรัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริจะนำพระบรมรูปของพระองค์ มาประดิษฐานไว้ ณ ที่นี้ แต่สิ้นรัชกาลเสียก่อน ปัจจุบันเป็นที่ติดแผ่นศิลาจารึกข้อความประกาศในรัชกาลที่ 4 จำนวน 2 ฉบับ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบรมรูปรัชกาลที่ 4 หลอก้วยโลหะ มีพระหัตถ์ของพระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ รัชกาลที่ 4 ทรงเททองหล่อ
เมื่อวันพุธที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2428 ปัจจุบันประดิษฐานไว้
ณ ปราสาทพระรูป (หอพระจอม) วัดราชประดิษฐ์ไว้ ณ ปราสาทพระรูป
(หอพระจอม) วัดราชประดิษฐ์ ถ่ายเมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2536

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ พิมพ์บนผ้ากำมะหยี่
พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพ
ในงานพระราชพิธีฉลองวัดราชประดิษฐ์ พ.ศ. ๒๔๖๕
สมบัติของรองศาสตราจารย์ พนม ติณกร ณ อยุธยา

เหรียญอุทอประสมุทรวรญาณ เนื้อทองแดง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้